

KOVÁCS ISTVÁN

A gyermekkor tündöklete

KORAI ÖNÉLETRAJZ

Szerettem kutatni anyám holmijai közt. Vágytam más titkai után. Egyszer megbántam, mert a magaméira bukkantam. Szomorúsággal töltöttek el. És nem szerettem sírni. Igazából. Borítékot találtam. Szerencsére – vagy szerencsétlenségemre – nem volt leragasztva. Ceruzával telerótt papírlap hullott ki belőle. Mamám utolsó levele. Míg a halál felfoghatatlan messzeségéből érkezett palackposta-üzenetet kislabizáltam, végig sírtam. Pedig nem akartam:

Kedves gyermekeim levelem a legjobb egészségben talájon tudatom veled hogy én nem a legjobban vagyok megyek be csátra a papi orvos küldene a kórházba átvizsgálásra mert nem tugya meg alapítani mi bajom ő azt mondja víz van a hasamba hogy mi lesz velem nem tudom át megyek csátra az orvoshoz hogy ott mit mondanak mert már dagadt a fél lábam is akor majd írok a hejzetem felől hogy mit mond az orvos kedves gyermekem ha a sors úgy kegyelmez hogy élni maradok továbbra is szeretem a kisfiadat de ha a Jó atya elszólít aba is bele nyugszom csak a gyermekeidet el ne vesd és szeresd őt mert ő egy kis árva a jó isten is megáld érte igaz én nem vetetelek el beneteket egy emberért sem még is így meglátogat a jó isten de nem panaszkodom tűröm a sorsom amit a jó isten rám mért álom most egyebet nem írok sok szeretettel ölelek csókolak beneteket anyátok azt a kis

*drága Pityukámat is
ha élni maradok
Borbálára küldök csomagot.*

Mamám beletörődött a sorsába. Miért írta azt róla, hogy *álom*? Nem volt álom. De *állta*. Zsanét néni többször is mondta, hogy anyám állandóan lázadt ellene. Már kiskorában. Először úgy, hogy szemrehányást tett az édesanyjának, az én mamámnak azért, mert nem a falu leggazdagabb emberéhez, Gere Mihályhoz ment férjhez. Akkor most nem volnának ilyen szegények. Arra nem gondolt, ha Gere Mihály volna az apja, ő nem lenne ő. Arról, ami a Csincsi-tanyán történt, anyám is említést tett, de oly szűkszavúan, hogy képtelen voltam róla fogalmat alkotni. Erzsí nénit kérdeztem meg, mi történt a Csincsi-tanyán. „Kitört anyádból az örök elégedetlen, az örök lázadó...” – felelte. Az elégedetlen rokon az elégtelennel. Az első közös karácsonyunkon kívül minden szenteste éreztem, hogy anyám nem igazán boldog. Elégedetlen. Még véget sem ért a vacsora, és komoran azt mondta, hogy ő már a következő karácsonyt várja.

Kíméletből csak tizenkét éves korában kellett kimennie a földekre kapálni. „Mert csenevésznek született – ahogy Zsanét néni mondta. – Ő volt a vakarék. Majdnem meghalt. Kis híján púp nőtt a hátán.” Mamám mindent megtett azért, hogy életben maradjon. Még egy boszorkányhoz is elment, akiről azt gondolta, hogy szemmel verte anyámat, s azért a baja. A

rontása, bűbájolása miatt. Kért egy tincset a hajából. Kutyakoponyával, macskafarokkal, békalencsével, csalánnal, bagolytalival együtt belefőzte a teába, amiben esténként anyámat fürösztötte. A Csincsi-tanyán egy óra hosszat ha dolgozott anyám, amikor mindenki megrökönyödésére földhöz vágta a kapát, s térden állva megesküdt, hogy ő ezt nem csinálja tovább: soha életében nem fogja a földet túrni... Nem lesz paraszt... Inkább elszökik Pestre. Nem kellett volna Pestre szöknie, mert Thomán tanár úr és a református pap megkeresték az édesanyját, az én mamámat, s közölték vele, hogy a község és a református egyház költségén Miskolcon gimnáziumban taníttatnák anyámat. Mert anyám tényleg csodálatosan jól tanult. Példát vehettem volna róla. Az elemi népiskolai értesítőkönyvecske tanúsága szerint minden tárgyból kitűnő érdemjegyet kapott. „Olvasás és olvasmánytárgyalás”-ból is. Magaviselete, szorgalma dicséretes volt. Anyám apja, aki 1936-ban halt meg, mindig arról ábrándozott, hogy legkisebbik és legkedvesebbik lánya varrónő lesz, s majd Miskolcon aranybetűs felirat hirdeti: „Nagy Boriska varrodája.” De mamám azt mondta, ha a többi nem tanult, ez se legyen külön. Anyám tizenöt évesen, 1939-ben, zsebében egy soha nem látott távoli rokon címével felutazott Pestre. Ettől kezdve Erzsi néni és Zsanét néni szavait felítették anyám mondatai. Amikor a Keleti pályaudvar óriási üvegcsarnokából kilépett, leült a lépcsőre sírni. Egy házaspár szólította meg. A pártfogásukba vették. „Szerencséje volt, mert rosszabb esetben akár egy bordélyházban is kiköthetett volna” – ezt Erzsi néni tette hozzá, de anyám is utalt rá. A házaspár egy játék- és papírüzletbe ajánlotta be anyámat dolgozni. Utána is figyelemmel kísérték a sorsát. Később kiderült róluk, hogy párttagok: a nyilaskeresztes párt tagjai. „Anyádnak már gyerekefjével meggyűlt a baja a rendőrséggel, mert állandóan politizált. Sohasem nyughatott” – jegyezte meg egyszer Zsanét néni. Mintha nekem tett volna szemrehányást érte. Nem értettem, miről van szó. Anyámnak munkahelye és otthona is az üzlethelyiség lett. Záróra után koporsónyi fiókban ágyazott meg magának. Éjszakánként, amikor a játékok életre kelnek, ő porcelánbabaként aludt a pult alatt. Éveken át. Egy napon éjfélkor telefoncsörgésre ébredt. Fénylő hegedűszóló hullámai itták fel a sötétséget. Hang-girlandok pillanatonként változó díszével telt meg a szoba. Sohasem tudta meg, ki adott neki szerenádöt telefonon át. Amikor ezt mesélte, éreztem, hogy élete legszebb kísértetóráját idézi fel. Egyszer – évek múlva – a boltban megjelent egy szőke fiatalember. Borítékot és levélpapírt vásárolt. Másnap is. Mindennap. Egyre félszegebben. Vasárnaponként a kirakat előtt ólálkodott. Ezt már anyám mesélte. Magamtól is kitaláltam, hogy ő lett az apám... Ott a falon, a cirádás aranykeretben. Nem csodálkozom állhatatosságán. Anyám gyönyörű volt. Maradt róla egy fénykép tizenhat éves korából. Az egyetlen, ami férjhezmenetele előtt Pesten készült. Mintha a mennyország karzatának támaszkodva fotózták volna le. Virágcsokor feküdt a karjával egy vonalban. „Nem mennyasszonyi. A fényképészé volt – magyarázta anyám. – Hervadhatatlan papírvirág.” 1944. november 2-án esküdtek életre szóló hűséget egymásnak. Halottak napján. Két bombázás között. Három hónap múlva apámat elnyelte egy Szibériába tartó végtelen vagonosor... Tudta, hogy útban vagyok. Ezzel a fordulattal pesti nagyanyám fejezte be a történetet, amelynek folytatást remélt. Reményeivel anyám korán leszámolt. Elég volt néhány hazaérkező hadifogolyvonat elé kimennie. Holt hírért hozták. Évek múltán, ahányszor férjhez akart menni, a Vöröskereszt annyiszor nyilvánította holttá apámat. Holttá nyilvánítása volt a temetése. Kéthárom évenként temették. Nagyanyám nem hitt a vöröskeresztes papíroknak. Engem csak annyiban érdekelt, hogy nem szerettem volna pótapát. Mostohát. Jó volt úgy, ahogy volt.

Anyám azt mondta, meg fogjuk látogatni a pesti nagymamát, aki Érden lakik. De én azóta, hogy anyámtól nem tartottam, már tőle se féltem. Sőt, izgatottan vártam, mikor megyünk. Hogy Érdre eljussunk, előbb be kellett menni Pestre. Át a Dunán. Hozzá nem kék, hanem sárga busszal mentünk. Egy térről indult. A tér közepén itt is, mint mindenütt, szobor állt. Ült.

Kopasz ember egy nagy kórákás tetején. Anyámtól suttogva megkérdeztem, hogy Rákosi pajtás-e. „Vörösmarty Mihály, a nagy magyar költő. Ő írta a *Szózatot*” – mondta anyám némi nehezteléssel, mintha bármiről is tehettem volna. Én meg azt feleltem rá, hogy ühüm, sejtetve azt is, hogy tudom, mi az a szózat, és ki az, aki írta, s azt is, hogy sejtelemem sincs róluk. A sárga busszal sokáig mentünk. Anyám többször megkérdezte, hogy messze van-e még a vincellérház. Én azt hittem, hogy a sárga busz mindenkit a saját háza előtt tesz le, noha elég ritkán állt meg. Ritkábban, mint a kék. És hogy a pesti nagyanyám Érden a vincellérházban lakik. De kiderült, hogy nem. Nagyanyám abban az utcában lakott, amely nekifutott a vincellérháznak. Illetve annak a háznak, amit még vincellérháznak hívtak. Trafik volt benne. Emiatt is jó volt, hogy pesti nagyanyám közel lakott hozzá. Egy óriási kút mögött. Először azt hittem, hogy szökőkút, de nem fröcskölt belőle víz, és nem díszítette szobor. És ijesztő volt. Nyáron még annál is ijesztőbb. Zöld. Békák szemétől fortyogott. Szerencsére magas kerítés választotta el az utcától meg a pesti nagyanyám kertjétől. Mert a pesti nagyanyám kertészházban lakott. És emlékeztem rá. Nem a kertre, hanem rá. De most nem volt rajta kék esőkabát. Meg ott volt a Keresztapám-Feri bácsi is, akire nem emlékeztem, mert még sohasem láttam. Azazhogyláttam, de féléves koromban. És arra nem emlékezhet az ember. Illetve a gyermek. Keresztapám-Feri bácsi is csak féléves koromban látott, de ő emlékezett. Feri bácsi nemcsak a keresztapám volt, hanem a nagybátyám is. Nekem nagyon tetszett, hogy úgy szólított: öcsém. Apám bátyja volt, nekem meg nagybátyám. De akkor kisöcsémnek kellett volna hívnia. És Feri nagybátyám felesége szép asszony volt. Mert ő is fekete. És szigorú tekintetű. Mint az az asszony. Azon a buszvégállomási plakáton. És a hangja is szép volt. Csengő. Azt mondták rá, hogy román. Bátorságom összeszedve megkérdeztem tőle, hogy a románok mind magyarul beszélnek-e. Vagy csak ő? Ezt nem akkor kérdeztem, hanem később. Ő csak román állami iskolába járt. Ezért tud románul. Ez 1945 telén jól jött annak a bérháznak, ahol laktak. Román katonák foglalták el – mondta. – Brassóiak. És ő Brassó környékéről való. Hétfalusi. Hallottam-e a hétfalusi csángókról? – kérdezte. „Csak a görögökről meg a hét vezérről – feleltem. – Görögök vannak a szaniban, s azt, hogy »éhes vagyok«, »pinaúúú«-nak vagy »pina-úúú«-nak mondják. A hét vezért Izsó bácsi tanította meg: Árpád, Előd, Ond, Kond, Tas, Huba, Töhötöm.” „Látod, ezt mi nem tanultuk az iskolában. Tanulj meg tőlem olyan hét nevet, amit ti nem fogtok tanulni az iskolában. Hét falu nevét... Tatrang, Zajzon, Pürkerec, Bácsfalu, Türkös, Csernátfalu, Hosszúfalu. Hogy tetszenek?” „Tatrang és Pürkerec tetszik. Zajzon is.” „Látod, zajzoni vagyok. Csángó. Hétfalusi csángó” – és elmosolyodott. Ez ritkán történt velem. Majd így folytatta: „Volt nekünk költőnk is. Zajzoni Rab Istvánnak hívták. Brassóban, egy kis templomkertben van a sírja. Petőfinek sehol” – és még mindig mosolygott. „Romániában nem lehettem magyar. Itt, Magyarországon meg csak román lehetek. Megmaradok hát csángónak” – tette hozzá már mosolytalanul, a megszokottnál is komorabb hangulatába visszazökkenve. „Érted? Mert Feri bácsi nem érti. Pedig ő áll itt hozzám legközelebb... Itt ezt senki se érti?” – kérdezte még, anélkül, hogy választ várt volna tőlem. De nem maradtam néma: „Hát akkor hogyan értsem én? Egy kisgyerek? De lehet, hogy egyszer még megértem.” Volt egy kislányuk. Velem egyidős. Ibinek hívták. Ő az unokatestvérnőm. Az unokahúgom. Mert én vagyok az öregebb. Három hónappal. De nekem már Mezőcsáton is voltak unokatestvéreim... És tudtam, ha unokatestvér unokatestvérel házasodik össze, piros szemű gyermekük születik. Meg ott volt nagyapám... De nem az igazi. Az igazi a vasútnál dolgozott, de meghalt. Még a háború előtt. A két világháború között.

A szobát két kép díszítette. Mindkettőt fölismertem. Az egyik egy hatalmas festmény volt. Nagymamám ágya fölött függött. Jézust ábrázolta. De nem szemből, mint a portán függő kép Sztálint és a telefonközpontos Rákosit, hanem oldalnézetből. Majdnem úgy, mint Lenint a

kultúrházban. De Jézus védtelen volt. Összekötözték a kezét. Lehet, hogy a lábát is, de azt nem lehetett látni. Fehér hálóinget viselt, olyat, mint az enyém. És némán nézett előre. És nem állta körül senki. A legközelebb apám arcképe állt hozzá. A nagyanyám melletti éjjeliszekrényen, bekeretezve. Arról a képről nem fürkészett engem. Öklére támasztotta a fejét, és nem nézett senkire azok közül, akik a szobában voltak. Ő Krisztust nézte. Akinek a keze össze volt kötözve. Pesti nagymamám azt mondta, hogy ő még mindig hazavárja apámat. Két évvel azelőtt is kiment a pályaudvarra, amikor újabb foglyok érkeztek haza. Sokan. Ő nem volt közöttük. Pedig rétest is sütött neki. Azt szereti. Mi pedig kimentünk a kertbe, és málnát ettünk. November volt, de málna még mindig piroslott a bokrokon. Ebédre húslevest találtak daragaluskával és rántott csirkét sült krumplival. Ibi kapta az egyik szárnyat. A zúza volt belesütve. Nekem jutott a májas szárny. Tortát is kaptam. Pedig nem ünnepelték senki születésnapját.

Ebéd alatt nagyapám beszélt legtöbbit, egyre akadozóbb nyelvvvel ismételve: „Nem tart ez már sokáig. Jönnek az amerikaiak...” Nem jött senki. Nagymamám azt mondta, hogy az öreg állandóan ezt hajtogatja. Míg el nem viszik. Alig várja. Nagyapám az amerikaiakat, nagymama meg, hogy nagyapát elvigyék. És nem azért várja ezt, mert nem a hites ura, hanem mert utálja. Akkor is utálná, ha ilyenként, ilyen átkozott természetel a hites ura volna. De nem az. Ő, akiről szó volt, ezalatt nagymamát a világ legtermészetesebb módján levegőnek nézve egyre csak azt hajtogatta: meglássuk, neki lesz igaza. „Semmije se lesz neki – vetette közbe pesti nagyanyám, aki Érden lakott –, mert nincs is semmije. Nem is volt. Az Aréna úti lakásba se volt bejelentve. A cselédszobában lakott. Ide meg be van. Be kellett jelenteni az átkozott demokrácia miatt. Pedig a kutya se hívta őt ide.” Az ostrom alatt, a háború végén odalett a kifőzdéjük, de nem bánta, mert azt hitte, hogy nagyapám is odalett. Ezzel lett nyereséges a veszteség. Ez volt az ő igazi felszabadulása. Nem tartott sokáig. Egyszer csak jött egy teherautó. Megállt az érdi ház előtt. Ő szállt le róla. Lepakolta a ládáját, és itt maradt a nyakán. Anyám mondta egyszer, amikor nagyon mérges volt rám, hogy fehér port vett be. Hátha nem születek meg. A végén mégis a nyakán maradtam. „Jó, hogy nem hibbantam” – tettem hozzá.

Szemügyre vettem nagyapámat, aki nem is a nagyapám. Éppen gyufaszálat faragott, hogy a Csongor szivar végébe szúrja, mint faszöveget a túsarokba. Azt is könnyű volt észrevenni, hogy miközben pesti nagyanyám sehonnai nagyapámat szapulja, anyám őt tüntetően apukának szólítja. Nem értettem, hogy nagyapám mért örül annyira anyám ajándékának, ami nem más volt, mint több kötegni keskeny, valamivel szélesebb és egészen széles géz. Csak a következő nyáron jöttem rá, hogy tőle szokatlan gyerekes örömeinek mi az oka. Amikor láttam, hogy a ki tudja, hányadszor használt, gondosan kimosott, különféle méretű gézeket szárítgatja a ruháskötélen, mint más a kapcát. Meglestük Ibivel, hogy iszonyúan feldagadt láb, lyukacsos alsó lábszárát – olyan volt, mintha agyongépelte indigóba tekerték volna – kenegeti vazelinos falapocskával (amit szintén anyámtól, anyám meg valamelyik műtőstől vagy műtősnőtől kapott ajándékba), de nem vazelinnel, hanem valamiféle folyékony lilás kocsikenőccsel. Biztos azért, hogy gördülékenyebb legyen a járása. Nagyapám lába szárához képest Izsó bácsi falába természetességében és használhatóságában maga volt a csoda. Azt is megtudtam, hogy nagyapám csendőr őrmester volt – talán ezért kellett hangsúlyozni, hogy nem az igazi –, és halálosan szerelmes nagymamába, aki harminckét évesen is gyönyörűnek maradt. És özvegyen. Az igazi nagyapám vasúti pályamunkás volt. És persze vöröskatoná. (1 : 1 az unokák javára.) A rossz nyelvek szerint (kinek lehetett olyan a családban?) nagymamám azért nem ment férjhez öszvér-makacs udvarlójához, mert akkor elveszítette volna ingyenes utazást biztosító MÁV-igazolványát. Piaci vállalkozó, közismertebb nevén kofa volt. Utazó

kofa. Ahogy pesti nagyanyám rendre kikoszarazta nagyapámat, mélyült el annak amúgy is szenvedélyes szerelme iránta. Egyszer egy bála bársonyt vitt neki ajándékba, pedig ő azon az őszön dióbélben utazott. Felettesei kérdőre vonták, miért tette magát egész Dombóváron nevetségessé azzal, hogy egy bála bársonnyal a vállán vágott át a főtéren, mint valami rőfös zsidó – csendőregyenruhában. Még az a gyanú is felmerült bennük, hogy nagyapám esetleg homokos vagy fetisista. Vagy, kimondani is szörnyű: egyszerre mindkettő. Szóval minek kellett neki annyi bársony? Ő nem akarván leleplezni érzelmeit és belekeverni nagyanyámat (az érzelmeibe), hirtelenjében azt válaszolta, hogy alsógatyának. Ezzel semmit se tisztázott. Sőt... A legendásabb és legkedvezőbb változat szerint válaszát gúnyolódásnak vették. Nem úszta volna meg rosszálló fejcsóválással, ha másnap nem bukik a motorjával a ki tudja, hányadik kikoszarzásból hazatérőben. Amputálni akarták, de ő azt mondta, inkább meghal, de nem engedi a lábát levágni. Azt még nagyanyáért sem. Ráhagyták, és leszerelték. Azóta maga kúrálhatja a lábát. Közben valahogy mégis összehoronzódtak nagymamával. De túlságosan mély sebeket hagytak bennük a borona tüskéi. Vagyis a türelem termelt valamit. De nem rózsát. Az termelt a kertben. Nagyapám egy ködös reggelen a házból kiköltözött a tyúkkudvarba, a nyári konyhába. A gézzel körbeaggatott disznóól, fáskamra, nyúlketrec, galambdúc, krumplisverem, füstölő, kenyérsütő kemence úgy festett, mint egy partizánlazarett.

Nagyapám, a Horthy-korszak csendőr őrmestere és Károly nagybátyám, a Rákosi-korszak rendőr őrmestere egy nagyobbra sikeredett csonka családi összejövetelen néhány liter bor (fejenkénti) elfogyasztása után arról beszélgettek, hogy a tyúktolvajokból hogyan lehetett és melyikük tudott gyorsabban vallomást kicsikarni. (Az idő akkor is pénz volt, most is az.) Maradi és reakciós nagyapám a pofon mellett meg a puskatusnak váratlanul és véletlenül a lábfejre ejtése mellett kardoskodott (kardja is volt!), de a végén ő is elismerte (és ez több a beismerésnél), hogy a demokrácia rendőrsége jobban halad a korrallal, módszerei eredetibbek, és ami fontos, eredményesebbek. Károly nagybátyám elmesélte, hogy az ő rendőrőrsük kicsi őrs, szinte csak őrsőcske, de valóban nagy eredményekkel dicsekedhet. Ő a tyúktolvaj fejére vödört szokott húzni, és azt veri gumibottal. E módszer esetében nem arról van szó, hogy az ütés fájjon, hanem az a lényeg, hogy a tyúktolvaj a debreceni nagytemplom nagyharangjában érezze magát, úgy, mintha delet harangoznának – neki és vele. A tyúktolvaj, fején a harangvödörrel, két perc alatt bármit bevall, azt is, hogy tyúktolvaj, azt is, hogy harangvirágkoszorút és nem vödört nyomtak a fejébe. *A jégmezők lovagja* című szovjet filmben a kereszties lovagok viseltek egyik oldalt lyukacsos vödört a fejükön. Azt hittem, hogy az orosz vitézek majd gumibottal fognak nekik esni. Nem így történt, de attól még ők győztek.

Néztem nagyapámat, aki nem is volt a nagyapám, de papának kellett volna szólítanom. Nagymama, vagyis pesti nagyanyám kérte, aki Érden lakott. Nem teljesítettem a kérését. Mamám férjét, anyai nagyapámat hívtam volna papának, ha meg nem hal, szinte ugyanabban az évben, mint pesti nagyanyám első és voltaképpen egyetlen férje. De valahogy mégsem az utolsó. Az anyai nagyapám, akit papának szólítottam volna, ha él, cseléd volt. Ez állt anyám értesítőkönyvecskéjében, aki emiatt nem győzött restelkedni. Keresztapám-Feri bácsi azt mondta, hogy jól jön még ez nekem, ha esetleg technikumba jelentkezem. Bár ha technikumba akarok menni, akkor jelentkeztem gimnáziumba, mert most úgy csinálják, hogy aki technikumba jelentkezik, azt gimnáziumba küldik, aki meg gimnáziumba jelentkezik, annak technikumba kell járnia. Anyámnak mondta, nem nekem. A két nagyapa nem tudott egymásról. Mondhatnánk akár hármat is. Semmi közük sem volt egymáshoz. Én többet tudok róluk. Nekem mindegyikükhöz egyenként van közöm. Én vagyok hát a *köz*. *Többek köze*, ami zsákutcát is jelent. Bennem találkoztak a szülők, nagyszülők, nagybácsik, nagynénik,

unokatestvérek, a különféle rendű és rangú rokonok. Fárasztó volt, de jó. Néztem nagyapámat, a sehonnait, nem értettem, miért választja el közepén a haját, mint a lányok. Mert Keresztapám-Feri bácsinak hátra volt fésülve a haja, apámnak szintén. A fényképen. Jézusnak pedig a festményen. Igaz, hogy neki olyan hosszan omlott le a haja, mintha lány vagy indián vagy Rákóczi Ferenc lett volna. A közepén elválasztott frizurára mondta Lala bácsi, hogy olyan, mint a patikárius kutyája.

Amikor kimentünk a kertbe, Ibi mutatott egy nádpálcát a bejárati ajtófélfán lógni. Markolata volt, mint a kardnak. Odasúgta, hogy ne mondjam meg senkinek, de ezt a nádpálcát nagyapánk nekünk tartogatja. Hogy őt ugyan nem bántotta egyszer sem, de már többször tett rá suhogtatással kísért ígéretet. Mire én megjegyeztem, hogy a legjobb lesz, ha már most eltüntetjük a vesszőt. Mondtam is rögtön, hogy dobjuk bele a budiba, ha még nem telt meg. „Akár megtelt, akár nem telt meg, nem lehet – mondta Ibi – , mert a budit Kálmán nagypapa pucolja. Ő a szarvitéz – ahogy vécépucolónak beöltözve magáról mondja.” Igazából éjjeliőr volt egy nagytétényi fatelepen. Az érdi vécépucoló-brigád megbízhatatlan. Két főből állt. Rézi volt a főnök, ura a beosztott. De még mielőtt nekiláttak volna a felelősségteljes munkának, berúgtak és összevesztek. Így a sztahanovista mozgalomba se tudtak benevezni. Veszekedéskor Rézi, hogy minél mélyebben ura lelkébe gázoljon, a szemébe vágta: „Inkább mentem volna férjhez egy utolsó bányászhoz, mint hozzád.” És önérzetesen távozott a *tett*, pontosabban: a *nemtett* helyszínéről. A vécépucolás rendre Kálmán nagyapára maradt, annak bizonyosságául is, hogy szükség van rá. Nemcsak a ház körül, hanem a ház szintje alatt is. Nagypapa kellő mennyiségű védőital folyamatos elfogyasztása után csak a felelősségteljes munka végére rúgott be. „Kálmán, te részeg vagy!” – mondta ilyenkor a budit elégedetten szemrevételezve szinte évődve nagyanyám. A válasz rá önérzetes „Még hogy én?” volt. E költői kérdés képtelenségét nyomatékosítandó nagypapa rendszerint egy határozott tenyeressel mellen csapta magát. Az ütés egyszer oly erősre sikeredett, hogy hanyatt esett tőle. Akkor dobjuk a nádpálcát az ereszcatornába. Könnyebb beledobni, mint gondolnánk. Két kézzel egyszerre kell a két végétől fellódítani. „Nem lehet, mert a nagyapának ez nagyon kedves emléke. Ez volt a lovaglópálcája” – így Ibi. Honnan lenne az, amikor nem tudott lovagolni. Csak motorozni. Akkor a motorozópálcája volt. A motorja benzintartályát verte vele, hogy gyorsabban menjen. A pálcá maradt a helyén. Sohasem bántott vele. Egy dolog tudta őt feldühíteni. Ha Ibivel olvasni látott bennünket a kertben. Pokrócon heverészve, egymásnak, hangosan. „Menjetek, gereblyézzétek ki a köveket a málna- meg a ribizlibokrok aljából” – gurgulázta a haszontalan semmittevés láttán. Éppen a *Grant kapitány gyermekei* legizgalmasabb részénél tartottunk. Annál, hogy airtonnak ejtik, de úgy írják, hogy ben joce. „De olvasunk, nagypapa” – próbálta meg a váratlan támadást kivédni Ibi. „Olvassátok meg a kigereblyézett köveket!” – hallhattuk tovacsámpázó dohogását.

Amikor nem vett fel senki a buszra, és ez mégiscsak gyakrabban megesett, mint az ellenkezője, a Bagolyvártól egészen a Korányiig gyalog kellett mennünk a napközibe. És a Mocsnektól, hogy utunkat lerövidítsük, átvágtunk az erdőn. Így nem a portán, hanem a portához közel nyitott bacilyukon át jutottunk be, s onnan már csak pár lépésre esett a napközi. Mi az Erkel utcától már nem is mentünk, hanem andalogtunk, mint a sivatagban Sziklai Sándor vöröskatonái. Akik fáradtak és szomjasak voltak. És saját pisijüket itták. De legyőzték a fehérgárdistákat. Vánszorogtunk mint a fáradt, de győztes vöröskatonák. Én, Attila, Feri meg Tibi. Nem Ferike, Tóth Attila bátyja, hanem Feri: Czeglédy Feri. A mellettünk lefelé robogó buszt dobáltuk gesztenyével. És egyikünk betalált a robogó busz nyitott ablakán. Nagy elégedetten battyogtunk fölfelé. Még nem értünk föl a Mocsnekhez, amikor lassított a fölfelé

cammogó autóbusz – mint kiderült, az, amelyik ablakán az imént betaláltunk –, kinyílt a hátsó ajtó, leugrott róla a kalauz, egy köpcös kis hörcsög, aki sohasem engedett fölszállni, és a táskáját a hóna alatt szorongatva rohant felénk föl az úttestet és a járdát elválasztó, meredek parton. Akkor döbbsentünk rá végzetes lassúságunkra, az andalgás lustasággal határos vétkére. Nem volt menekvés. A kalauz fújtatva beért bennünket, és veres képpel ránk ripakodott: „Melyikőtök dobált?” Ekkor követtük el a nagyobb hibát, a lustálkodásnál is súlyosabbat. A kérdésre dadogva hátrítottuk el magunkról a gyanút, és ki-ki íziben a másikára mutogatott. Egyszerre három másikára. Az egész jelenetben ez volt az egyetlen méltányolható teljesítmény. A pantomimszerű mutogatás-gombolyag. Ebből kiderült az igazság: mindnyájan hajigáltunk. A kalauznak azonban nem volt ideje rá, hogy mindannyiunknak lekeverjen egy-egy pofont, mert a busz már velünk egy vonalban haladt, s lassan, de biztosan kapaszkodott fölfelé a meredek úton. A kalauz, nem akarván lemaradását újabb futással behozni, csak a hozzá legközelebb állóknak kevert le egy-egy kiadós pofont. Az egyik persze én voltam, a másik Czeglédy Feri. Ha nem akadályozza meg lyukacsostégla-nagyságú kalauztáskája, amelyet egyik kezével görcsösen markolt, talán a többieket is szájon tudta volna csapni. Így már csak annyira futotta idejéből és energiájából, hogy miközben zergegrásokkal ereszkedett le a meredek parton az úttest felé, még megfenyegetett, hogy szól Szókének, s majd meglátjuk magunkat. Szóke a falu kesehajú, szigorú rendőre volt. Akitől félni kellett. Jobban, mint a párttitkártól. Sajnáltam, hogy Feri nem Ferike, mert ő, amilyen vad, biztos, hogy visszaadta volna a kalauznak a pofont. Aznap kedvetlenül érkezünk meg a napközibe. Mármint én és Feri. Mi, arcunkon a pofon bélyegével, meg voltunk győződve róla, hogy Tibi és Attila sunyin elárultak bennünket azzal, hogy megúszták. Nem kívántuk, hogy emiatt mentegetőzzenek. De ők ahelyett, hogy meghúzták volna magukat, vihogva újságolták fűnek-fának, hogy mekkora frászt kaptunk. Egy kalauztól... Még jó, hogy nem kalauznótól. Bár ki tudja.

Hamarosan eljött az alkalom, amikor bosszút állhattam a pofonért. Nem a kalauzon, hanem Tibin és Attilán. Igaz – kénytelen-kelletlen – Ferin is. Nem is bosszú volt ez, hanem gyávaság a részemről – ha jól belegondolok... Sőt, mit több: árulás. Vagy mégsem? Egy alkalommal, amikor átvágtunk a Mocsnek és a Korányi közötti erdőn – persze nem az ösvényen, hanem, mint a mesében: árkon-bokron –, egy kis tisztást uraló galagonyabokor tövében bombákat találtunk. Két darab olyat, mint a kukoricacső, három olyat, amelynek a végén olyasmi volt, mintha egy almába vékony gerezdeket vagdálnának, de csak minden második gerezdet emelnék ki. Tudtuk, hogy ez a forgóakna. Olyan, aminek kioldás után, zuhanás közben a levegő forgásba hozza a propellerét. Így biztosítódik ki. Ezeket bizonyára túl alacsonyról dobálták le, s nem maradt idejük robbanásig pörögni. Ha csavarnánk rajtuk néhányat, nyilván kibiztosítódnának. Hallottam, hogy a háború alatt az amerikaiak nemcsak ilyen bombákat dobtak le, hanem töltőtollakat, babákat és különféle játékokat is. A babákat a szülők összeszedték a mezőn, hazavitték, hogy örömet szerezzenek velük a gyerekeknek. Mert például az én anyám is, amikor kicsi volt, mindig azzal nyúzta a szüleit, a mamámat meg a papámat, akit nem ismertem, ha vásárba mentek, hogy hozzanak neki vásárfiát. Babát. Bármilyen kicsit is, de hozzanak. Olyat, aminek keze-lába mozog. Már délután kiment a mezőcsáti útra, és várta a szüleit. A babát. De nem hoztak, hanem sopánkodtak keservesen, hogy kislányom, összeverekedtek a zsidók, s ízzé-porrá zúzódtak a babáik. „De legalább egy törött babalábat hoztak volna” – mondta nekik sírva anyám, aki mind kevésbé hitte el a rendre megisméltódó verekedéseket, mert ismerte Engel bácsit, a boltost, aki hangosan se tudott rászólni senkire, nemhogy kezét emelni. Még a saját gyermekeire se. Pedig volt belőlük nyolc. „Közülük csak egy élte túl a háborút. Hetet elégettek” – hallottam anyámtól. Hét játszótársát... Láttam halálukat *A jégmezők lovagja* című filmben. Láttam, mert valóságosan

néhány méterre álltam attól a máglyától, amelynek lángjai közé vetették a keresztes lovagok a megbélyegzett kisdedeket. Füsttenger, szikraözön, omlékony emlék: csupa emberpernye volt a világ. Hányan és hányszor perzselték fel egyetlen szóval, mozdulattal a gyermekkor tájait, ahol a hajszolt lélek felnőttként megpihenhetne? Vallásos volt Engel bácsi. A felesége tüntetően nem. Anyám, akinek három idősebb testvére volt, Zsanét néni, Károly bácsi, Erzs néni, szombatonként segítgetett neki: vigyázott a legkisebbekre. Szóval, ha a mamám meg papám jövőgetnek haza a vásárból, és az út mellett, az árokparton találnak egy babát, akkor biztos, hogy felveszik, és viszik nagy boldogan anyámnak. Hogy neki vették. És micsoda boldogan játszott volna vele anyám. Kerek szemmel bámulta volna, mint mozog keze-lába. De mivel az amerikaiak dobták le repülőről, egyszer csak felrobbant volna. És akkor én most nem lennék. Emiatt mondtam Attilának, Tibinek és Ferinek, hogy ne nyúljanak semmihez, hanem fussunk innen, mert felrobbanunk. De ők ügyet se vetettek rám. Azt mondták, hogy csak akkor robbannánk fel, ha fognánk egy szöveget, és a nagy akna fenekébe, pontosan a seggelyükébe próbálnánk beleverni. Vagy karóba akarnánk húzni az aknát, mint valami turbános törököt. Jumurdzsákat. Mert ott az ütőszeg. Vagy ha az aknák alatt nagy tüzet gyűjtanánk. Nyomban kipróbálták, hogy föl tudják-e hárman a nagy aknát emelni. Föl bírták. Amikor láttam, hogy elszántan hajolnak az akna felé, én máris hátráltam, majd a hátrálásom egy félfordulat után eszeveszett futásba csapott át. Meg se álltam a napköziig, ahol rögtön szóltam a Nevelőpajtásnak. Árukkodtam. Ő is, mert azonnal telefonált a rendőrségre. Bennem pedig a büszkeség és a szégyenkezés nagy teniszmérkőzést vívott egymással. Igazi valómmal szorgosan szedegettem nekik a labdát, mint otthon az orvosoknak. De nem reméltem, hogy a parti végén akár két forintot is kapok. Júdás pénz lett volna.

Mielőtt befutottak volna a rendőrök, a napközi alatti úton megjelent Attila, Tibi és Feri. Lassan, görnyedten, szinte toporogva jöttek. Mint a hangyák, amikor testüknél nagyobb kenyérmorzsát vonszolnak. Az ő terhük ennél sokkal súlyosabb volt. A nagy akna. Azt cipelték. A halál táplálékát. A Nevelőpajtás átvette a parancsnokságot. A gyerekeket nyomban a napközi melletti domboldalra irányította. A szakácsnők és a takarítónők is odahúzódtak. Én is. Csak ő maradt ott. Feriék akkor fordultak be a napközi udvarába, amikor kiürült az egész épület. De az „aknászoknak” még föl kellett kapaszkodniuk a lépcsőn. És a Nevelőpajtás nem mert rájuk szólni, hogy tegyék le a terhüket. Mert végig kövesúton jöttek. Meg járdán. Félt, hogy ha letevés közben erősebben odakoccantják, felrobbannak. Amikor Attilaék fölértek a lépcsőn, a Nevelőpajtás nem hátrált meg előlük, hanem hozzájuk lépett, és nagyon nyugodtan, szinte kedvesen kérte őket: „Vigyétek a homokozóba, ott jó helye lesz.” És ott lépdelt közvetlenül a nyomukban. Tudtam, ha most leejtenék, akkor a Nevelőpajtás is felrobbanna, mert túl közel volt hozzájuk. És ő készakarva követte olyan közel őket; ha felrobbannak, hát ő is haljon meg. Úgy éreztem, könnyeimet nyelve, hogy Zója lehetett ilyen, a szovjet partizánlány, akit a németek kivégeztek. Ő ment így, ily nyugodtan az akasztófa alá. Vagy mint az a katona, akiről az úttörővezető tanár beszélt, amikor vigyázzállás alatt mocorogtunk. Az a katona feszes vigyázzban állt és tisztelgett. A vörös lobogónak, amely ott lengett fölötte a zászlórúd tetején. Ő pedig közben jelentett. És mialatt ezt tette, bangócs szállt az arcára. A lódaráznál is szörnyebb, mérgeesebb. Amitől még a legnyugodtabb lovak is megvadulnak, felfordítják az ekét, földhöz csapják magukat, istrángot, hámot szaggatva hazavágtatnak, s még a kemencelyükbe is bebújnak, hogy a bangócsból megszabaduljanak. És a katona, mert még nem fejezte be a jelentést, nem hessentette el az arcán gubbaszkodó bangócsot, hanem továbbra is vigyázzban állt és tisztelgett. A bangócsot idegesítették a katona jelentéstől előírásosan mocorgó, fészkelődő arcizmai. Amúgy látszólag arcizma se rezdült. Megelégette, és beledöfte bangócs-gyilkját. Amely méregbe volt belemártva. A katona

meghalt. És a tisztelgő katonának szobrot állítottak. Ércből. Nagyon büszke volt rá a mamája. Az ércszobor pedig nyugodtan tiszteleghet: semmilyen bangócs vagy lódarázs sem tudja megcsípni. Lehet bármilyen mérges. Csak az ércbangócs. De azt nem csinált a szobrász. Zójának is áll a szobra. Több is. Talán még Magyarországon is. De vajon lesz-e szobra a Nevelőpajtásnak azért, hogy Attilát, Tibit és Ferit meg a gyilkos aknát a homokozóig kísérte? És ott állt, míg a homokágyba bele nem fektették a halálnak ezt a fejetlen, kezetlen és lábatlan vasbábuját. Halállal vemhes ércszobrát. A kisvödrök, a formázók és a lapátkák mellé. A szikkadó homokvár szomszédságába. És onnan is úgy jött el a Nevelőpajtás, csak néhány lépéssel a három kis „amerikai diverzáns” mögött. Akik föl akarták robbantani a napközit – gyerekestül, játékosul, takarítónőstül és Nevelőpajtásostul. Mint Koreában. Ahol óvodákat meg iskolákat bombáznak. És ha pont akkor robbant volna a bomba, amikor a homokozótól távolodtak? Akkor lehet, hogy csak a Nevelőpajtás halt volna meg. Mert Attiláék néhány lépéssel előtte bandukoltak. Sápadtan és boldogan. Aztán boldogan és büszkén. A végén csak büszkén. De akkor közöltük velük, hogy jön értük a rendőrség. Először nem hitték. Aztán elhitték és megijedtek. Sírva fakadtak. És sírtak. De a Nevelőpajtás megnyugtatta őket. Hogy csak az aknát viszik el a rendőrök. Őket nem. Legalábbis mindent megtesz, hogy őket ne vigyék el. És kis idő múlva a napközi alatt húzódó úton tényleg megállt egy nyitott rendőrségi dzsip. Két egyenruhás rendőr szállt le róla. Kérdezték, mi történt. Aztán meg, hogy hol az akna. És mintha ők is megkönnyebbültek volna. Aztán arról érdeklődtek, kik azok a díszpintyek, akik fölfuvarozták a gyilkos eszközt. Attilát, Tibit meg Ferit maguk a gyerekek taszigálták a rendőrök elé. Maguktól nem volt bátorságuk kilépni a sorból. Lehajtott fejjel és szipogva álltak a rendőrök előtt. Arra gondoltam, hogy most én is ott reszkethetnék előttük, mint a nyárfalevél. Boldognak éreztem magam, hogy nem ott állok, hanem a gyerekek között. Kicsit szégyenkezve. Mint néző. Furcsa mód időnként valami keserűségféle is áthullámozott rajtam. Olyankor mindig nyeltem egy nagyot. A rendőrök megkérdezték Tibiüket, miért tettek, amit tettek. Csak azt akarták kipróbálni, fel bírják-e emelni, mert nem hitték, hogy fel bírják. De amikor mégis fölemelték, és könnyebben, mint hitték, akkor már nem merték letenni, mert félték, hogy felrobban. El kellett indulniuk valamerre. A napközi volt a legközelebbi hely, amit ismertek. És pihenés nélkül cipelték az aknát. Már nem emlékeznek rá, hogy nehéz volt-e vagy sem. Mindegy, hová, vinniük kellett, akár a világ végére is. És a rendőrök nem bántották, még csak meg sem szidták őket. Csupán azt kérték, ha bárhol bármilyen löszert látunk, kerüljük el, de jegyezzük meg a helyet, és szóljunk nekik. Engemet pedig megdicsértek, hogy én jó kisdoboshoz illően cselekedtem, és büszke lehet rám az apám. Boldog voltam, bár a gigám néhányszor átvette a szívdobbanásomat. Elhatároztam, hogy rendőr leszek. Mert ők jók és bátrak. Kölcsönkérték a napközitől a fásládát. Homokot tettek bele, aztán a homokból a homokba emelték az aknát. A fásláda-koporsóban cipelték le a dzsipbe. Megkérdezték, az erdő melyik részén van a többi akna, bomba és gránát. És elmentek. Feriék fellélegeztek. Ismét büszkeség töltötte el őket. Nem szóltak hozzám, csak annyit vetettek oda foghegyről: „Te görgeji, többet veled nem állunk szóba. Tűnj a szemünk elől!” Úgy éreztem, hogy nincs igazuk. Áruló lehet-e, aki árulásával az életüket mentette meg?

Beköszöntött a tavasz. Virágoztak a gyümölcsfák. A kertek meg az erdők. A szanatórium egyszerre volt kert és erdő. De rendes gyümölcsfa alig nőtt benne. Inkább erdei gyümölcsök: som, kökény, galagonya, hecsedli, madárberkenye. És persze a vadak: a vadcseresznyefa, vadalmafa és vadvörtefa. Volt egy hatalmas rendes cseresznyefa a hármass pavilon alatt, a hullaházhoz közel – elvadulóban. Ollóival riasztó „W” betűként nőtt ki a földből. Odáig nem mehettem el egyedül. Anyám meg ritkán kísért arra. Csak ha a varrodába ment. Irigyeltem Jóskát, mert az ő édesanyja a III-as pavilon alagsorában, a varrodában dolgozott. Így ő

bármikor mehetett cseresznyézni. Közelebb, lehet, hogy azért közelebb, mert előkelőbb környezetben: a tenispályák mellett volt két barackfa. Arrafelé a betegek nem járhattak. Így oda minden további nélkül le lehetett menni. Az egyik évben termettek, a másikban nem. Ha termettek, zölden, félreletten leettük a gyümölcsüket. Egyszer valaki rám ijesztett, hogy a zöld baracktól beteg lehetek: vérhast kaphatok. Iszonyattal töltött el a betegség neve. Magam előtt láttam a gyomromat, mint egy véres, kifordított bundasapkát. És különben se az enyém a fa – folytatódott az ijesztgetés. Mindenkié. Csak úgy egyedül gyümölcsöt szedni a közös fáról: közönséges lopás. És hogy milyen kisdobos vagyok én? Ismerem-e a kisdobos 6 pontját? Mondtam, hogy ismerem. És nagyon elszégyelltem magamat. Elhatároztam, hogy kiköszörülöm a csorbát. Az év végi vizsgára a szülőket is meghívták. A szülők az osztályterem végében álltak, mint valami énekkar. Rákosi pajtás, Sztálin elvtárs és Lenin elvtárs képe alatt. Hallottuk, hogy a faluban van egy kocsis, aki részegen az egyik lovát Sztálinnak, a másikat Leninnek hívta. És erre józanul nem emlékezett. Tagadta. Igazából nem is lehetett rábizonyítani. Amikor teljesen berúgott, a két ló magától hazahúzta a stráfkocsit meg a stráfkocsist. Ő csak néha szólalt meg ostor helyett biztatólag: Sztálin... Lenin... Nagy jóindulattal ezt még fohásznak is fel lehetett fogni. Bizonyára ezért nem tartóztatták le. Jóindulatból. A közvélemény kapatosabb vagy moziból, munkából hazatérő részének fülében a paták egyenletes csattogását kísérő, borízú hangon elkurjantgatott Sztálin és Lenin lónévként visszhangzott. Ennek suttogó híre hozzánk, gyerekekhez is elért. Ráadásul tudtuk, hogy a részeg ember olyan, mint a gyerek: megmondja az igazat. A tanító néni minden egyes kérdésére úgy jelentkeztünk, hogy majd kiestünk a padból. Lehet, hogy azért, mert az egyik kezünket közben a hátunk mögött tartottuk. Egyszer csak azt kérdezte a tanító néni, hogy miért nem szabad zöld gyümölcsöt enni. Mintha egyenesen nekem szegezte volna a kérdést. Döbbsenten láttam, hogy erre mindenki úgy kidől a padból, mint motorkerékpár-versenyen kanyarban az oldalkocsis versenyző. De én annál is jobban: majdnem az olajos padlón hevertem. És nemhiába. A tanító néni rám mutatott. Én válaszolhattam a kérdésre. Magamat haptákba vágva daráltam. Csak egyet kellett magamon tekerni: „Azért nem szabad zöld barackot enni, mert lopják az állam vagyonát.” A szülők fertályán harsány hahota támadt. Durcásan hátrafordultam, s csalódottan láttam, hogy egy részük még mindig nevet, más részük mosolyog. Csak Rákosi pajtás bólogatott komolyan. Ez megnyugtató. Némiképp az is, hogy a tanító néni azzal nyugtázta feleletemet; „igen”, igazam van. De ki az, aki még kiegészítené a válaszomat? És akkor felállt valaki, és azt mondta, hogy azért nem szabad zöld gyümölcsöt ennünk, mert megbetegszünk tőle.

Anyám beteg. Olyan, mint azok, akiket a szanatóriumban gyógyítottak. Tüdőbeteg. De egyáltalán nem súlyos. Nem kell félnie, elszomorodnia. Odaadták neki a röntgenfilmet. Anyám megmutatta nekem. És láthattam a tüdejét, a bordák kosarában. A bordákat nemcsak előlről lehetett látni, hanem hátulról is, ahogy haloványabban behajlanak a tüdő mögé. A tüdőt nagy fényesség választotta el egymástól. Az volt a szegycsont, amelybe hátulról beleolvad a gerinc. És e fényességnek felül mintha két vékonyodó karja lett volna. Anyám azt mondta rá, hogy az a kulcscsontja. És az a fényes oszlop azzal a karral úgy festett, mint a megfeszített Krisztus, aki nincs. De aki mégis megtalálható minden tüdőbetegben, minden tüdőbeteg röntgenfelvételén. De nem láttam, hogy hol lehet beteg anyám tüdeje, s azt ő se tudta megmutatni. Lehet, azért, mert, mint mondta, csak beszüremlése van. S az egyáltalán nem súlyos dolog. Csak pihennie kell. De nem otthon. Hanem a szomszéd szanatóriumban. A Korányiban. Nekem addig intézetbe kell mennem. Nem sokáig. Csak három hónapra. Talán csak annyira...

Az intézetbe – Ady Endre Fiúotthon, Szél utca 1–3. – nem anyám vitt be. Ő már befeküdt a szanatóriumba. A gondnok bácsi. A fekete kocsin, amit Puskás bácsi vezetett. Akinek csillag aranylott a gallérján. Hát mégis beülhettem a kocsiba. Belülről láthattam a fekete kocsit, amelyről az emberek, suttogó hangon, ijesztő történeteket meséltek. De nem a szanatóriuméról, amelyik engemet vitt. Ismeretlen helyre. Félttem. Pedig nem volt lefüggönyözve. Nem volt benne függöny. De félttem. Hátral ültem, a gondnok bácsi mellett. Körgallér volt rajta, nem utcai ruha. Ez megnyugtató. Behunyt szemmel arra gondoltam, hogy a szanatóriumban vagyunk, s csak a portától megyünk a VIII-as pavilonhoz. De olyan helyeken vágtunk át, amerre én még sohasem jártam. Elmentünk egy romstadion mellett is, ahol éppen emiatt nem állt futballkapu. A gondnok bácsi megjegyezte, hogy ez egy nagyon régi cirkusz. Római. Ahol tizenhatezer ember fért el. És a porondon oroszok léptek föl. De nem úgy, ahogy a budapesti cirkuszban. Vagy a Búsban. Ebben embereket hajtottak eléjük. Élő embereket. És az oroszok széttépték és fölfalták őket. Igazából. Amikor ezeket mondta, már magunk mögött hagytuk a cirkuszt. Lala bácsiék debreceni cirkuszára gondoltam. Nagy sárga ház elé értünk. A fekete kocsi, amely engemet vitt, illetve hozott, megállt. Hosszú lépcsők vezettek föl a bejárati ajtóhoz. Egy kis ablak mögött itt is ült portás. De nem olyan, mint Izsó bácsi. És az ő szobája valóban kicsi volt. Mint egy spájz. A gondnok bácsi megkérdezte, merre van az igazgatói iroda. Aztán bement a következő bejárati ajtón, amelyet már könnyebben ki lehetett nyitni, mert majdnem teljesen üvegből volt. A portás nagy tisztelettel megkérdezte, hol dolgozik az apukán, hogy állami kocsival fuvaroztak ide. Mondtam, hogy apukám eltűnt a második világháborúban. Aki idehozott, az a gondnok bácsi az Állami Fodor József Szanatóriumból, amelynek telefonszáma: 882–991. A telefonszámot fűjtam. Mondták, hogy tanuljam meg kívülről – saját érdeklődésemben. Hogy ha valami bajom esnék, föl tudjam hívni a gondnok bácsit. Szabó Dénest. Barna hajú emberrel jött vissza, akinek nem volt oly szigorú tekintete, mint neki. De őt ismertem. Bevezettek egy nagy terembe, amelyik tele volt emeletes ágyakkal. Puskás bácsi fölhozta a cókómómat és az ajtó melletti emeletes ágyra helyezte. A folyosó, illetve az ablak menti ágyak között hosszú asztalok sorakoztak. Moziban láttam ilyen hosszú asztalokat. Szovjet filmekben. A gondnok bácsi lehajolt, megcsókolt, mintha az apám lett volna. Én is őt. Igyekeztem a fiaként. Ez az, amit életünkben mindketten először tettünk. Elmentek. A barna hajú ember is. Az intézet igazgatója. Helyette egy néni jött be, megmutatta az éjjeliszekrényemet, a folyosóra kísért, s kinyitott előttem egy üres vasszekrényt. Ajtaja bordázott, mint a rolós tolltartó teteje. Hasonló szekrényt már láttam az I-es pavilon alagsorában, ahová fürödni jártunk hetenként egyszer. A vasszekrény szürke volt, mint a télikabátom. Beakasztottam. A cipőm is odakerült, pontosan alája. Az éjjeliszekrénybe az iskoláskönyveimet, füzeteket és a tolltartót tettem. Aztán leültem. A falat mocskos foltok tarkították, mint az osztályomét Budakeszin. Ahol almacsutkával meg kenyérhéjjal dobálóztunk. Amelyikről nem nyalták le a zsírt, az nyomot hagyott a falon meg a mennyezeten. A mustárral megkent zsíros kenyér csemegének számított. Igazi különlegességnek azonban a megcukrozott zsíros kenyér bizonyult. Bizonyult, mert először a gondolatára is kilelt a hideg. Itt, az intézetben legfeljebb paprikával meghintett zsíros kenyeret kapunk – gondoltam az ágy szélén ücsörögve. A teremnek csak három dísz volt, Rákosi, Sztálin meg Lenin. Ők voltak egyetlen ismerőseim.

Sírtam. De csak azért, hogy észrevegyék, hogy sírok. És megkérdezzék, miért. És tényleg odajött hozzám egy fiú azzal, hogy miért sírok. „Azért, mert nem láthatom az anyukámat.” Gondoltam, azt is megkérdezi, hogy miért nem. Jól gondoltam. „Azért, mert beteg, és kórházban fekszik...” „De nem annyira beteg – tettem hozzá gyorsan –, és három hónap múlva már ki is fogják engedni.” „És akkor hazamész?” „Hát persze – vágtam rá. – De lehet,

hogy már előbb... Lehet, hogy a gondnok bácsi előbb haza fog vinni..." „Hát akkor igazán nincs miért sírnod – szögezte le olyan nyugalommal, mintha legalább nyolcadikos lett volna. És nem harmadikos, mint én. – Én már elsős korom óta itt vagyok. Nyáron is. Pedig se apukám, se anyukám nincs kórházban. De azt ígérték, hogy ezen a nyáron már magukhoz vesznek. Persze ezt már tavaly is ígérték. Gyere, olvassunk inkább." Odamentem, ahol állandóan ült. Amikor ült. Előtte az asztalon könyv feküdt. Kinyitva. A történet címe: *A huszár meg a három vasasnémet*. A rajz egy huszárt ábrázolt, aki pipázgatva ücsörög a parasztok között, a lap átellenes sarkában pedig három vasasnémet közeledett felé – át a betűk ingoványán, kettőspontok sorompóin, felkiáltójelek sövényein, vesszők hepehupáin, gondolatjelek pallóin... „És mi történik vele? Elmenekül?” – kérdeztem felcsigázódó érdeklődéssel. „Nem, nem menekül el. Nézd meg, mit írnak a végén” – nyugtatott meg, lapozva egyet. Az utolsó mondatot mohó kíváncsisággal olvastam el: „A harmadik meg összevissza vagdalva esett le a lováról.” A harmadik, tehát nem a huszár. Ott is látszott egy rajz, amely azt ábrázolta, hogy a három lovas közül az egyik megtorpantan, tanácstalanul tartja a kardját, a másik éppen fordul vissza, a harmadiknak meg már csak a háta látszott, mert lóhalálában menekült. De biztos, hogy ő volt az, aki összevissza vagdalva esett le a lováról. Mert azt érte legkésőbb utol a magyar huszár. „És ez az egy huszár megbírt három némettel? – kérdeztem csodálkozva. – Ez nem Münchhausen báró meséje?” „Nem... – a fiú elgondolkodott, és mintha időben nagyon messzire visszafelé pillantott volna. Egy nevet mormolt maga elé. – Hügel báróé... De az nem mese.” „Hügel báró? – kérdeztem. – De hisz ő az én katonám. Honnan tudsz róla?” „Ő mindnyájunké, mert halott... Halottaink utolsó leheletétől élünk. Utolsó leheletük elsősegélynyújtás az élőknek” – felelte, s olyan volt, mintha nem is ő lett volna. Apránként én is elolvastam a könyvet, de nem találtam benne jobb történetet, mint *A huszár és a három vasasnémet*.

Bábszínházba mentünk egy délután. Busszal. És amikor a Margit hídon mentünk keresztül, a fiúk kiabálásban törtek ki: „Jégtörő! Jégtörő hajó!” De a buszon moccanni se lehetett. Én nem láttam semmit. Éppen csak egy kis bepárásodott ablakszeletkét. Mégis a párákon, a ködökön túl megjelent előttem a jégtörő hajó. Ott, ahol a horgony kerek ablakai voltak, elől, most két hosszú nyelű, hatalmas kalapács nyúlik ki, s töri a jeget. Olyan ritmusban, mint ahogy a kovácsok verik az izzó vasat az üllőn. És hirtelen bevéresedett az ablakdarab, mert arra gondoltam, hogy a jégtörő most azért veri szét a jeget, mert megint embereket gyilkolnak, s azoknak, akik életben maradnak, legyen miben megkapaszkodniuk. Azokon, akiket a lefüggönyözött nagy fekete kocsival a Duna-parti fehér házba, az ávós-házba visznek, hogy ott elevenen sósavas kádba fektessék, és semmivé emésztetten a folyóba eresszék őket, mi segíthet? Semmi. Ahogy azokon se, akiket nagy húsdarálóval beledarálnak a Dunába, a kék Dunába, a Fekete-tengerbe... És a bábszínházban mintha semmit se láttam volna. Ott is csak arra tudtam gondolni... A jeges folyó-temetőre.

Lázasan feküdtem a betegszobában. A bábszínház előtt az udvaron hógolyóztunk. És nagyon megmosdatott egy ellenséges fiú. Még a nyakamba is havat gyömöszölt. De nem kaptam tüdőgyulladást. Bár lehet, hogy jobb lenne, ha azt kaptam volna. Mert akkor talán abba a szanatóriumba, esetleg abba a pavilonba szállítanának, ahol anyám fekszik; és láthatnám őt. De nem kaptam tüdőgyulladást. Egy harmadikos meg egy nyolcadikos fiúval feküdtem együtt. Sokat beszélgettünk. A nyolcadikkal is. Én még soha nem voltam ennyire egy nagyfiú közelében. Mert Velez Sanyi és Pisti sohasem álltak szóba velünk. Tóth Laciék, Szalay Jancsiék, Czes apóék jobbára csak akkor, ha ki akartak velünk tolni. Egyébként örültünk, ha a köszönésünket fogadják. Most meg mintha én is nyolcadikos volnék. Nyílt az

ajtó, és anyám lépett a szobába. Azt hittem, hogy álom. És mondtam is... Hogy álom. De hallottam a hangját, és a magamét is, meg a lépteit. Felém közeledett. Lassan, nagyon lassan. És megölelt. Éreztem, hogy ő. Arcomra csorgott a könnye. És nem ébredtem föl. Az ember csak akkor szokott fölébredni, ha maga is sír. Mert magában sír. És visszhangzik benne a visszhangtalanság. A fölhólyagosodott csönd lüktetése riasztja föl. De most szerencsére nem én sírtam, hanem az anyám. És ez nem lehetett álom. Azt mondta, hogy meggyógyult. Vagyis már majdnem meggyógyult. Egy hónap múlva kijön a kórházból, és elvisz innen. Amikor elment, a nyolcadikos fiú azt mondta, szép anyukám van. Meg hogy ő csak homályosan emlékszik az anyukájára, az apjára meg egyáltalán nem, mert mindketten meghaltak a háborúban. Az apja a fronton, az anyukája a bombázáskor. Én is sajnáltam őt... Meg boldog is voltam. Bár szégyelltem magam. Mert tudtam, hogy örömöm azért nagyobb, mert neki mindkét szülőjét elvitte a háború, míg nekem az egyiket meghagyta.

Mezőcsát felé robot velem a vonat. Elhagyjuk Papit, s eszembe jut a mondóka: „Igricibe’, Papiba’ bocskorban jár a liba.” Eszembe jut egy másik. Ezt egy nagylány mondta nekem, amikor még kicsi voltam, s ott álltam a kerítésüknél, és fejemet a karók közé illesztve bámultam a velem szemközt oda-vissza rohángáló utat és jegenyest. Csak úgy porzott. Arra, de nem arról jött egy nagylány, lehajolt hozzám, és kedvesen megkért, hogy menjek be a mamámhoz, és szavaljam el neki azt a mondókát, hogy „Három ága van a fának, nagy pinája van a lánynak”. De én tudtam azt, hogy ez mit jelent. Csúnyát. Ha kértek, elszavaltam. Tudván tudva, mi lesz érte a jutalmam. A szanatóriumban apránként elfelejtettem az ilyen mondásokat, mert ott nem volt szabad csúnyákat mondani. Se rajzolni. Még csak gondolni se. De azt nem lehetett, mert láttuk, hogy a betegek hogyan csókolóznak. A tüdőbetegek. A bacik. Akiket nekünk kerülnünk kellett. Mert megfertőztek volna bennünket. Az igrici állomás egészen összement azóta, hogy eljöttem. A mezőcsáti állomás viszont nem változott. Megmaradt nagynak. Erzsí néniékhez mentünk. Ők a Tiszakeszi felé vezető úton laktak. Két család élt egy hatalmas udvarban. Ahol több óriási eperfa állott. Erzsí néniéknek két kislányuk volt. Hozzám képest kicsik. Az egyik négy-, a másik hároméves. A kisebbiknek még emlékeztem a keresztelőjére, mert a mamámnál volt. Akkor Erzsí néniék nálunk laktak. A szobában. Mi meg a mamámmal a kamarában. A konyhában kopasztották a csirkéket. Feketén párolgó vándlingot álltak körül. Évikének nagy haja volt. Fekete.

Azt hittem, lányokkal nem lehet játszani. Vagy már elfelejtettem, hogy lehet. Erzsike olyasmit mert tenni, amit én nem. Meg merete fogni a békát. A nagy kecskebékát is. Amitől én rettegettem. Úgy gondoltam, hogy a békák a hétfejű sárkányok életre kelt pikkelyei. Pedig leány volt. És csak négyéves. Évike viszont Erzsikén is túltett. Eltűnt. Nem találtuk sehol. Az egész család a keresésére indult. Zakhar Feri bácsi is. Erzsí néni férje. Aki esténként pezsgőt ivott. Valamiféle fehér port szórt a pohár vízbe. Nem cukrot, nem sót, valami fehéret. Az a vízbe ereszkedve heves pezsgésbe kezdett. Úgy sistergett, mint az oltott mész. Amikor kérlelésünkbe belefáradt, nekünk is adott belőle egy kortyot. Jó volt. Csiklandozta a szánkat. Belül. Zakhar Feri bácsi megsebesült a háborúban. Akna robbant előtte. Egy gödörben tért magához. Kezéből-lábából folyt a vér. A hátából is, mert a tüdejébe vágódott egy aknaszilánk. És azt sohasem tudták kiszedni belőle. Ott halt volna meg, abban a tölcsérben, ha nem találnak rá a szanitécek, és nem szállítják kórházba. A szanitéceknek, úgy éreztem, van valami közülük a szanihoz. A szanatóriumhoz. A mentős, mütös és ápolónővér gyuradécai lehettek. Mentünk és kerestük Évikét, úgy, mint a szanitécek annak idején Zakhar Feri bácsit. És csodák csodája, Évikét is egy gödörben találtuk meg. Nem bombatölcsérben, hanem gödörben. Amit kútnak ástak. Nem volt mély. Egy felnőttnak. De egy még szinte csecsemőnek? Nem tudtuk,

hogyan került oda. Bele nem mászhatott, mert még kicsi volt. És bele sem eshetett, mert akkor bömbölt volna. De nem bömbölt. Kutya baja se volt. Ott gubbasztott a gödör sarkában. Egy óriási varangyos békát simogatott, amelyik mocorgott, mert föl akart kapaszkodni a meredek falon. És amikor Erzsi néni rémülten sikoltott, Évike csodálkozva emelte ránk a szemét, elmosolyodott, és selypegye mondta: „Kismadár.” „Nem, nem kismadár. Békakirályfi lehet” – gondoltam magamban.

A későbbi évek során, bármikor mentem az érdi családi összejövetelekre, amelyekről anyám apránként elmaradozott, az ebéd, pontosabban az ebéd utáni csevely, beszélgetés, szóváltás – nézőpont kérdése, minek nevezzük – mindig ugyanúgy ért véget. Keresztapám-Feri bácsi hol azt mondta: igaza van Kálmán bácsinak, hol azt: igaza van anyukának. Attól függően, hogy éppen melyikük fejezte be egymással sohasem egyező mondanóját. Csak a feleségének nem mondta soha, hogy igaza van. Ebben következetes volt. A szomszéd Fónagy bácsi, aki három órával azelőtt *öt perce* átnézett, bárki bármit mondott, csak bólogatott. A végén már akkor is buzgón bólogatott, ha éppen angyal szállt át a szobán. A bólogatást csak akkor hagyta abba, de akkor hirtelen, amikor érte jött a felesége, és rárivallt: „Te teljesen részeg vagy!” Ahogy a kancsóban újra és újra fogyott a bor, s mint a szívverés szaporodott Fónagy bácsi bólogatása, nagypapa és Keresztapám-Feri bácsi nyelve ennek arányában akadozott. Keresztapám-Feri bácsi a társaság összevissza beszédjének egy éles kanyarjában hirtelen kirepült, de nem törte össze magát. Bucskázott egyet, mint a népmesében, s máris egy teljesen más szálon folytatta. Mindegyre csak azt hajtogatta, hogy ő a háborúban angolpárti volt – nem kis kockázat árán –, apám meg németpárti, az utolsó pillanatig. Hogy nem kis kockázat árán, azt az bizonyítja, hogy el is vitték az oroszok. De már látja, hogy apámnak volt igaza. Sokra ment vele – gondoltam, nehezen viselve el a csapást, amit éppen utolsó mondatával mért rám. Félig magamnál voltam: „Most meg mindenki szovjetpárti és kommunista” – bátorkodtam apám védelmére kelve közbekotyogni, vállalva a kockázatot, hogy kiváltak vele egy futó nyári vihart, amelynek legenyhébb mennydörgése az, hogy nem illik a felnőttek társalgásába belekotyogni. De az ittas felnőtt, hogy tisztelettudón fejezzem ki magamat, olyan, mint a gyermek, vagy még olyanabb. „Kommunista? Én?...” – fortyant fel Keresztapám-Feri bácsi. – „A családból csak az anyád, kedvesem – szólalt meg először Ilus néni, kicsit azért, hogy férje kedvébe járjon. – Bezzeg negyvenben, mikor nyilas röplapokat szórt a pesti–miskolci személyen, hogy le Horthyval, a szenilissel, meg az egész pluto... pluto... plutokrata retyerutyájával, zsidókkal, hercegekkel, grófokkal, bárókkal... (A borneókkal és a celebeszekkel nem le... Ők magyarok voltak és magyarok lesznek» – dünnyögte Keresztapám-Feri bácsi. A folytatás rövid volt, mert egy öntudatos csuklása a »japánok«-at szinte a felismerhetetlenségig összezúzta.) A csendőrök Hortnál kapták el és verték vasra. Hortnál, hogy jobban megemlegesse, ki ellen bujtogat. (E szavakat hallva nagyapám ülő helyzetben is önkéntelenül kihúzta magát. Jellegzetes tulajdonsága volt, hogy míg más vérvörös, ő, mondhatni, falfehér volt a bortól, függetlenül attól, hogy kadarkát vagy kövidinkát ivott.) Ha nem fiatalkorú, börtönbe kerül.” Megbántam, mint a kutya, amelyik hetet kölykedzett, hogy szólni merészelt. Ezalatt Keresztapám-Feri bácsi egy üres poharat dzsíú-dzsíúú hangok kíséretében elkezdett félkörben ide-oda csiszigálni-csuszigálni, s közben azt motyogta, hogy „... röpcédulázott volna anyád ifjúkommunistaként, most a VIII. kerületi párttitkár lehetne...”. Talán azért VIII. kerületi, gondoltam, mert Keresztapám-Feri bácsi ott lakott, s protekciója lett volna az ipar kiváltásához, működtetéséhez meg az adóbevalláshoz. Mint maszekot nem bélyegezték volna meg annyira. Azt is láttam, hogy Keresztapám-Feri bácsi abbahagyja a csiszigálást-csuszigálást, dzsíúúú-zést-dzsíúúú-zást, de csak azért, hogy az asztal alá nyúljon, és megfesse a levegőt, illetve nagy elmélyülten huzigáljon valamit. A fejő

mozdulatoknál jöttem rá, mint csinál. Keresztapám-Feri bácsi és Ilus néni nejlonharisnyakötéssel keresték kenyerüket azokban az években. Volt hozzá gépük, amelynek legszembeszökőbb része egy olyan kar volt, mint amelyet a villamosvezetők rángattak ide-oda. Ezt kellett a harisnyakötés alatt is félkörben – ide-oda – huzigálni, időnként alulról megigazítani a szálakat, kihúzni a harisnya kész szárát. Nem volt rossz foglalkozás, jól lehetett vele keresni, de kora reggeltől késő estig rángatózni és huzakodni kellett. Keresztapám-Feri bácsira hiába kiabált egymás szavába vágva Ilus néni, nagymama, Ibi – nagypapa csak egykedvűen szivarozott, s néha mintha mosolyra húzódott volna a szája –, hogy hagyja abba, ő rendületlenül dzsíízett-dzsúúúzott, s csiszigálta-csuszigálta ide-oda a poharat, és rángatta a levegőt az asztal alatt. Csak akkor ment el aludni, miután megkötött két pár csík nélküli nejlonharisnyát,

A következő nyarat Zsanét néniéknél töltöttem. Zsanét néni hasonlított legjobban a mamára. A haját úgy hordta, mint ő. És mamám náluk halt meg. Zsanét néni mosdatta, amikor már nagyon beteg volt. És ő mosdatta akkor is, amikor meghalt. És fel is öltöztette. Bátor asszony volt. Mindenki azt csinálta, amit ő mondott. A férje, Kecskés Jóska bácsi is, aki jó és szelíd ember volt. Nem is tudtam, hogyan lehetett hentes, akinek állatokat kell levágnia. Két gyermekük volt. Az én unokatestvéreim. Azt mondták rájuk, hogy ikrek. De nem hasonlítottak egymásra. Klári lány volt, Jóska fiú. Klári barna, Jóska szőke. Klári jól tanult, Jóska rosszul. Klári szófogadó volt, Jóska eleven. Néha túlzottan az. Ilyenkor a venyigéből neki kellett a vesszőt kiválasztania és odavinnie Zsanét néniéknél. Ha gyanúsán vékony volt a vessző, Zsanét néni ment a legvastagabbért. Félttem, hogy egyszer rám is sor kerül. Nekem is vesszőt kell választanom.

Zsanét néni a náluk töltött első vasárnap kora délelőttjén szólt, hogy menjek templomba. Mire én azt válaszoltam, hogy nem vagyok babonás. Isten különben sincs. És Zsanét néni megkérdezte: ki tanított erre a marhaságra? Anyám? Sértődötten válaszoltam, hogy nem. Erre nem kell tanítani, mert ez úgy van, ahogy mondom. Mert ha például könyörögve fordulok hozzá, hogy Istenkém, adjál pénzt, akkor hull-e az égből alá pénz. No, hát akkor minek menjek templomba. És túlvilág sincs. „Akkor a mamád se fogod viszontlátni!” Ezen egy kicsit elgondolkodtam. Nem sokáig. Nagyot nevettem, és azt válaszoltam: „Igen! Nem!” Mindkét szót kényszeredetten ejtettem ki. Kapkodva, hogy a *nem* szinte belerohant az *igenbe*. És akkor Zsanét néni elmesélte, hogy volt egy nagybátyja, akinek az édesanyja meghalt, amikor született. Keserűn közbekérdeztem, hogy mi egy olyan család vagyunk, ahol mindig mindenki meghal? Ő mintha igenlően bólintott volna, folytatta. Nagybátyja édesapja sohasem nősült meg újra, mert nagyon szerette elhunyt hitvesét. És a gyermek anyja nélkül cseperedett fel. És soha egész életében nem ejtette ki azt a szót a száján, hogy édesanyám. Csupán egyetlenegyszer. Halála pillanatában. Amikor már félig a mennyországban volt, félig a földön. Illetve amikor már csaknem teljesen a mennyországban s alig a földön. Merthogy emberszerető és istenfélő ember volt. Illetve istenszerető. És a mennyországban már várták a szerettei... Ő elsőnek azt pillantotta meg, akit csak fényképről ismert, és azért volt utolsó földi és első mennyei szava az, hogy „édesanyám”. Mert ha nem volna mennyország, hogyan tolult volna ajkára a legszebb földi szó. És én lehajtottam a fejemet, és azt motyogtam, hogy ez akkor is mind csak babona. De amikor eljöttünk Csátról a szünidő végén, sírtam. Azt az embert sirattam, aki édesanyja nélkül nőtt fel. Azt az embert, aki a végén, élete utolsó földi pillanatában mégiscsak megláthatta az édesanyját.

(Folytatjuk)